

Riffat Hassan
Gelijk voor God, ongelijk op aarde?
Islamitische vrouwen en mensenrechten¹

[53] Hoewel de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) 'universeel' wordt genoemd, werd deze 'opgesteld langs de lijnen van de historische ontwikkelingen binnen de westerse wereld gedurende de laatste drie eeuwen en volgens een bepaalde filosofische antropologie van individualistisch humanisme die hielp om deze te rechtvaardigen'². Drie elementaire veronderstellingen lagen ten grondslag aan de UVRM: a) een universeel menselijk karakter dat alle volkeren gemeen hebben, b) de waardigheid van het individu, en c) een democratische sociale orde³.

In de decennia na de opstelling van de Verklaring is de term 'mensenrechten' een integraal onderdeel geworden van zowel het politieke als het publieke discours, in het bijzonder van mensen uit het Westen of met een westerse opleiding. Tot zeer recent werd dit discours voornamelijk in seculiere termen gevoerd. In feite wordt door verdedigers van de mensenrechten, zowel in het Westen als in niet-westerse landen, vaak aangenomen dat mensenrechten alleen kunnen bestaan binnen een seculiere context.

Achter dit standpunt ligt uiteraard een bepaalde visie op religie in het algemeen verscholen. In islamitische landen als Pakistan wordt bijvoorbeeld vaak door seculier georiënteerde voorstanders van de mensenrechten opgemerkt dat het niet zinvol is om over mensenrechten binnen de islam te praten, aangezien de islam als religieuze traditie waarden en structuren [54] heeft gesteund die onverenigbaar zijn met de aannames waarop de UVRM berust.

Degenen die de UVRM verdedigen als enige model voor een verdrag van gelijkheid en vrijheid voor alle mensen op aarde, moet worden gewezen op het feit dat - vooral gezien de westerse oorsprong en oriëntatie van de Verklaring - de 'universaliteit' van de aannames waarop deze is gebaseerd op zijn minst problematisch en aanvechtbaar is. Verder is het nodig de veronderstelde onverenigbaarheid van mensenrechten en religie in het algemeen, of specifieke religies zoals de islam, op onbevooroordeelde wijze te onderzoeken.

HET BEELD VAN MOSLIMVROUWEN IN WESTERSE MAATSCHAPPIJEN

Sinds de jaren zeventig bestaat in het Westen een toenemende belangstelling voor de islam en moslims. Veel van deze belangstelling richt zich echter op een beperkt aantal onderwerpen zoals 'islamitische wederopleving', 'islamitisch fundamentalisme', 'de Salman Rushdie-affaire' en 'vrouwen binnen de islam' - niet op het begrijpen van de complexiteit en diversiteit van de wereld van de islam. Niet alleen de keuze van onderwerpen, die gewoonlijk sterke gevoelsreacties oproepen bij zowel westerlingen als moslims, maar ook de wijze waarop deze onderwerpen doorgaans worden neergezet door de westerse media en populaire literatuur roept vragen op over de motivatie die aan de westerse belangstelling voor de islam en moslims ten grondslag ligt. Het is moeilijk aannemelijk te maken dat deze belangstelling positief gemotiveerd is, gegeven de wijdverbreide negatieve stereotypering van de islam en moslims in het Westen.

---

¹ Voor het Engelstalige origineel zie <http://www.religiousconsultation.org/hassan2.htm>.

De Nederlandse vertaling is ontleend aan de bundel Katja Noordam, Roemer van Oordt, Coşkun Çörüz (red.): *Mensen, rechten en islam*, uitg. Bulaaq/SBLI, Amsterdam, 1998, blz. 53-79.

² Raimundo Pannikar, 'Is the Notion of Human Rights a Western Concept?', in: *Breakthrough* (Global Education Associates, New York, voorjaar 1989), p. 31.

³ Ibid.

Hoewel veel Amerikanen vóór het Arabische olie-embargo van 1973 of de Iraanse revolutie van 1979 geen enkele serieuze aandacht besteedden aan de islam en moslims, is propaganda tegen de islam of moslims niets nieuws in het Westen. Het [55] verschijnsel is zo oud als het eerste hoofdstuk van de islamitische geschiedenis, toen het nieuwe geloof begon door te dringen in gebieden die grotendeels door christenen waren ingenomen. Dante, de grote dichter van het middeleeuwse christendom, beschouwde de Profeet van de islam als de 'verdeler van de christelijke wereld' en verwees hem voor zijn bittere 'zonde' naar het diepste niveau van de hel.

De heilige Thomas van Aquino, de meest vooraanstaande scholastisch filosoof die zo veel verschuldigd was aan de denkers van het islamitische Spanje, omschreef de islam als niets anders dan een constructie om tegemoet te komen aan Mohammeds lust⁴. Welke verreikende schaduwen de machtige christelijke stemmen van Dante en Aquino op de toekomst wierpen, kan worden afgelezen aan de historische lezing van Thomas Carlyle over 'De Held als Profeet. Mahomet: Islam' in de serie getiteld Over helden, heldenverering en heldendom in de geschiedenis geschreven in het midden van de negentiende eeuw. Carlyle drong er bij zijn medechristenen op aan om afstand te nemen van 'onze huidige hypothese over Mahomet, dat hij een listige Bedrieger, een Vleesgeworden Valsheid was, dat zijn religie niet meer is dan kwakzalverij en dwaasheid'⁵.

Gegeven deze negatieve beeldvorming over de islam en de moslims in het collectieve onderbewustzijn van het Westen, is het nauwelijks verrassend dat de wereld van de islam sinds de val van het Sovjet-rijk wordt gezien als de nieuwe 'vijand', die misschien nog wel onbegrijpelijker en onhandelbaarder is dan de Sovjets. Het stelselmatig afschilderen van de islam als een religie die verspreid wordt met het zwaard en wordt gekenmerkt door de 'Heilige Oorlog', en van moslims als barbaars en achterlijk, razend en fanatiek, wispelturig en gewelddadig, heeft recentelijk in een aantal westerse landen geleid tot een alarmerende toename van 'moslimhaat' - zowel in verbale, fysieke als psychologische vorm.

Temidden van zoveel haat en aversie tegenover de islam en [56] de moslims in het algemeen, lijkt de westerse sympathie voor moslimvrouwen oppervlakkig gezien een verbazingwekkende paradox. Want zijn moslimvrouwen niet ook aanhangers van de islam? En zijn moslimvrouwen niet ook slachtoffers van 'moslimhaat'? Weinig moslims kunnen de wrede verbranding van Turkse moslimmeisjes door Duitse bendes vergeten, of de meedogenloze verkrachting van Bosnische moslimvrouwen door Servische soldaten.

MOSLIMVROUWEN EN MENSENRECHTEN: HET ONUITGESPROKEN DILEMMA

Aangezien de moderne opvatting van mensenrechten binnen de westerse, seculiere context is ontstaan, bevinden moslims in het algemeen, maar moslimvrouwen in het bijzonder, zich in een dilemma als zij de discussie over mensenrechten aangaan. Op grond van hun levenservaring zijn de meeste moslimvrouwen die de mensenrechten actief verdedigen ervan overtuigd dat praktisch alle islamitische samenlevingen vrouwen van de wieg tot het graf discrimineren. Dit leidt ertoe dat velen van hen in verschillende opzichten sterk vervreemd raken van de islamitische cultuur. Dit gevoel van vervreemding leidt vaak tot woede en verbittering ten opzichte van de patriarchale denksystemen en sociale structuren die de meeste islamitische samenlevingen kenmerken.

---

⁴ Thomas van Aquino geciteerd door E. W. Fernea in haar lezing 'Roles of Women in Islamic Past and Present', op de Ta'ziyeh-conferentie op het Hanford Seminary, Connecticut, op 2 mei 1998.

⁵ Thomas Carlyle, 'The Hero as Prophet. Mahomet: Islam', in: *On Heroes, Hero-worship and the Heroic in History*, pp. 47-77.

Moslimvrouwen vinden steun en sympathie in het Westen zolang ze gezien worden als opstandig en afwijkend binnen de islamitische wereld. Velen van hen worden zich er echter vroeg of laat van bewust dat ze niet alleen ernstige problemen hebben met de islamitische cultuur, maar zich om legio redenen evenmin kunnen identificeren met de westerse, seculiere cultuur. Dit leidt - tenminste tijdelijk - tot een gevoel van vervreemding en isolement.

In de westerse media en literatuur wordt veel aandacht [57] besteed aan de ellendige toestand van moslimvrouwen die zichtbaar of voelbaar 'arm en onderdrukt' zijn. Daarentegen wordt nauwelijks gerefereerd aan de diepe tragedie en het trauma waaronder de hedendaagse zelfbewuste moslimvrouwen gebukt gaan die strijden om hun religieuze identiteit en persoonlijke autonomie te handhaven tegenover de onverzettelijkheid van de islamitische cultuur enerzijds en het imperialisme van de westerse, seculiere cultuur aan de andere kant.

BRONNEN VAN ISLAMITISCHE TRADITIE

Alvorens de kwestie van mensenrechten binnen de islam te behandelen, is het nuttig om duidelijk te maken dat de islamitische traditie niet uit één enkele bron is afgeleid. De meeste moslims zullen desgevraagd waarschijnlijk verwijzen naar meer dan een van de volgende: de koran of het Boek der Openbaring waarvan moslims geloven dat het Gods Woord is, overgebracht door bemiddeling van de engel Gabriël aan de profeet Mohammed; de soenna of praktische overleveringen van de Profeet; *fikh* (klassieke rechtswetenschap) of de *madzahib* (rechtsscholen); en de *sjari'a* of rechtscode die de verschillende aspecten van het leven van een moslim regelt. Terwijl deze bronnen hebben bijgedragen tot wat tezamen de islamitische traditie wordt genoemd, zijn zij niet van gelijk gewicht. Van alle bronnen van de islamitische traditie is de koran zonder twijfel de meest belangrijke, die door moslims in het algemeen wordt beschouwd als de primaire en meest gezaghebbende bron van de normatieve islam.

Voor veel moslims is de koran de Magna Charta van de mensenrechten. De koran hecht het grootste gewicht aan de bevrijding van mensen van de ketenen van traditionalisme, autoritairisme (religieus, politiek, economisch of anderszins), tribalisme, racisme, seksisme, slavernij en alles wat mensen verhindert of verbiedt om de koranische visie van de menselijke [58] bestemming te realiseren. Dit is vervat in de klassieke verkondiging: 'alles komt uiteindelijk tot uw Heer'⁶. Tegelijkertijd kan worden aangetoond dat binnen de islamitische traditie – net als in andere belangrijke religieuze tradities - een grote discrepantie bestaat tussen dat wat als normatieve idealen wordt beschouwd en de werkelijke praktijk. Ondanks het belang dat in de koranische leerstellingen wordt gegeven aan zelfverwerkelijking van de mens, is moslims gedurende honderden jaren geleerd dat zij waren geschapen om God te dienen door hun machthebbers te gehoorzamen en door alles wat God met hen voorhad geduldig te doorstaan.

Honderden jaren lang hebben massa's moslims bittere armoede en de nietsontziende onderdrukking van de machthebbers lijdzaam ondergaan. Onder het mom niet te worden geknecht door buitenlandse invallers, van wie alle pogingen hen te onderwerpen op hevig verzet stuitten, werden massa's moslims geknecht door moslims in naam van God en de Profeet. Hun werd wijsgemaakt dat zij geen rechten maar slechts verantwoordelijkheden hadden; dat God de God der Wrake was, niet van de Liefde; dat de islam een zedenleer van lijden en niet van vreugdevol leven was; dat zij bepaald waren door *Kisma*, voorbestemming, in plaats van meester over hun eigen lot te zijn.

De heldhaftige geest van islamitische denkers als Sayad Ahmad Khan en Moehammad Ikbaal, die de afgelopen eeuw in India zijn geboren als product van niet alleen een pluralistische maatschappij maar ook van een synthese tussen Oost en West, heeft een

---

⁶ Ik refereer hier aan de koran, soera 53: 42.

renaissance in de islamitische wereld teweeggebracht en bevrijdde moslims uit hun politieke slavernij. Hun werk werd echter niet voltooid, aangezien het traditionalisme dat het hart uit de islam heeft weggerukt nog steeds de scepter zwaait over het grootste deel van de islamitische wereld.

De huidige ontwikkelingen in de islamitische wereld zijn van uitzonderlijke betekenis, aangezien we leven in een tijd van zowel revoluties als involuties, vooruitgang als teruggang en [59] van zowel grote verlichting als grote duisternis. Het is noodzakelijk dat moslims hun positie ten aanzien van alle belangrijke thema's opnieuw in beschouwing nemen, omdat we ons niet langer de luxe kunnen permitteren onszelf als troost voor onze huidige ellende en ongeluk te verliezen in een kritiekloze verheerlijking van een geromantiseerd verleden. We zijn op een punt in de geschiedenis beland waar retoriek ons niet kan redden uit de realiteit en waar rekenschap zal moeten worden afgelegd voor de discrepantie tussen de islamitische theorie en de praktijken van moslims. Dit is in het bijzonder cruciaal in verband met vrouwenrechten en het vraagstuk van sekse-rechten en gelijkheid binnen hedendaagse islamitische samenlevingen en gemeenschappen.

Ofschoon de mensenrechten feitelijk niet universeel erkend worden, in de praktijk worden gebracht of afdwingbaar zijn, zijn ze niettemin uiterst belangrijk; hoewel veel mensen ze niet begrijpen of afdwingen, zijn het rechten die ieder mens *zou moeten* hebben. Deze rechten zijn zo diep geworteld in ons menszijn dat ontkenning of schending ervan gelijkstaat aan ontkenning of ontarding van dat wat ons menselijk maakt.

Deze fundamentele rechten zijn in principe ontstaan toen wijzelf zijn ontstaan; ze werden als wijzelf door God geschapen opdat ons menselijk potentieel kon worden verwerkelijkt. Zij geven ons niet alleen de gelegenheid onze innerlijke vermogens te ontwikkelen, maar houden ons ook een visie voor van hoe God zou willen dat wij zijn: wat God wil dat wij nastreven en waar wij voor leven en sterven. Door God geschapen of gegeven rechten kunnen niet worden afgeschaft door welke tijdelijke heerser of welk menselijk handelen dan ook. Als eeuwig en onveranderlijk moeten zij ten uitvoer worden gebracht, omdat alles wat God doet een 'juist doel'⁷ heeft. Hieronder volgt een overzicht van de fundamentele rechten waarvan de koran bevestigt dat zij aan alle mensen toebehoren.

[60] ALGEMENE RECHTEN

Recht op leven

De koran verdedigt de heiligheid en absolute waarde van het menselijk leven⁸. In de koran wordt uiteengezet dat het leven van ieder individu in essentie vergelijkbaar is met dat van een gehele gemeenschap en daarom met uiterste zorg behandeld dient te worden⁹.

Recht op respect

De koran acht alle mensen respect waardig¹⁰ omdat zij als enigen van de gehele schepping ervoor hebben gekozen om het 'beheer' van de vrije wil te aanvaarden¹¹. Mensen kunnen vrijheid van de wil uitoefenen omdat zij over rationeel vermogen beschikken, hetgeen hen onderscheidt van alle andere schepsels¹². Ofschoon mensen tot 'het laagste van het laagste' kunnen verworden, stelt de koran dat zij 'in de beste vorm' zijn gemaakt¹³, omdat zij de

---

⁷ Bijvoorbeeld: 15:85, 16:3, 44:39, 45:22 en 46:3.

⁸ 6:151.

⁹ 5:32.

¹⁰ Bijvoorbeeld: 17:70.

¹¹ 33:72.

¹² 2:30-34.

¹³ 95:4-6.

mogelijkheid hebben tot denken, tot kennis over goed en slecht, tot het doen van het goede en het vermijden van het kwade. Vanwege de belofte die besloten ligt in het menszijn, namelijk de mogelijkheid om Gods plaatsvervanger op aarde te zijn, moet de menselijkheid van alle mensen worden gerespecteerd en als een doel op zich worden beschouwd.

Recht op rechtvaardigheid

De koran legt grote nadruk op het recht om rechtvaardigheid te zoeken en de plicht om recht te doen¹⁴. In deze context maakt de koran gebruik van twee concepten: *adl* en *ihsaan*. Deze begrippen zijn met elkaar verbonden en beide houden verband met het idee van 'evenwicht'. Ze hebben echter niet dezelfde betekenis.

Adl wordt door de bekende islamoloog Fyzee gedefinieerd als 'gelijk zijn, niet meer en niet minder.' Om dit uit te leggen schreef Fyzee: '[...] in een Gerechtshof moeten de aanspraken [61] van de twee partijen gelijkelijk worden beschouwd, zonder dat bovenmatige nadruk wordt gelegd op de ene of op de andere kant. Rechtvaardigheid brengt een evenwicht in de vorm van een weegschaal die gelijkelijk in balans is'¹⁵. *Adl* werd in gelijksoortige termen beschreven door Aboe al-Kalaam Asad, een beroemd koranvertaler en schrijver, die stelde: 'Wat is rechtvaardigheid anders dan het vermijden van excessen? Er moet te veel noch te weinig zijn; vandaar het gebruik van de weegschaal als het embleem van het recht'¹⁶. Opdat niemand probeert te veel of te weinig te doen, schrijft de koran voor dat geen enkel mens de last van een ander kan dragen of iets kan bereiken zonder daarnaar te streven¹⁷.

Door te erkennen dat individuele verdienste een deel is van *adl* leert de koran dat verdienste niet bepaald wordt door afkomst, geslacht, rijkdom, werelds succes of religie, maar door rechtschapenheid, die zowel uit het juiste 'geloof' (*imaan*) als juist handelen (*amal*) bestaat¹⁸. Tevens wordt een onderscheid gemaakt tussen passieve gelovigen en zij die zich inspannen voor de zaak van God. De koran wijst erop dat, hoewel alle gelovigen door God het goede wordt beloofd, degenen die zich voor Gods zaak inspannen boven de passieven verheven worden¹⁹.

Net zoals het in de geest van *adl* is dat uitzonderlijke verdiensten beloond kunnen worden, bestaan er ook uitzonderlijke omstandigheden die meegewogen worden bij straffen. Met betrekking tot misdaden van onkuisheid bijvoorbeeld schrijft de koran identieke straffen voor aan schuldig bevonden mannen en vrouwen²⁰, maar maakt onderscheid tussen verschillende klassen van vrouwen: voor dezelfde misdaad zou een slavine de helft en een gemalin van de Profeet het dubbele ontvangen van de straf die gegeven wordt aan een 'vrije' moslimvrouw²¹. Door dit onderscheid te maken geeft de koran blijk van Gods mededogen met vrouwelijke slaven, die sociaal benadeeld waren. Tegelijkertijd worden morele maatstaven hoog gehouden, in het bijzonder in het geval van de vrouwen van de [62] Profeet, van wie de daden een normatieve betekenis voor de gemeenschap hebben.

Terwijl *adl* voortdurend wordt bevolen, breidt de koran dit idee uit tot *ihsaan*, dat letterlijk betekent 'het herstellen van de balans door een verlies of gebrek te compenseren'²². Om dit concept te vatten is het noodzakelijk het karakter van de ideale maatschappij of gemeenschap (*oemma*) te begrijpen zoals de koran die schetst. Het woord *oemma* komt van de wortel *oemm* ofwel moeder. De symbolen van een moeder en van moederlijke liefde en mededogen zijn

---

¹⁴ Bijvoorbeeld: 4:136 en 5:8.

¹⁵ A. A. A. Fryzee, *A Modern Approach to Islam* (Universal Books, Lahore, 1978), p. 17.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ 53:38-39.

¹⁸ 2:177.

¹⁹ 4:95-96.

²⁰ 24:2.

²¹ 4:25, 33:30.

²² G. A. Parwez, *Tabwieb oel-koe'raan* (Urdu), deel 1 (Idara-e-Toeloe'-i-Islaam, Lahore 1977), p. 78.

eveneens verbonden met de twee eigenschappen die het meest karakteristiek zijn voor God, namelijk *Rahiem* en *Rahmaan*. Beide zijn afgeleid van de wortel *rahm*, hetgeen baarmoeder betekent. De ideale *oemma* koestert al haar leden zoals een ideale moeder zich om al haar kinderen bekommert, waarbij zij weet dat zij niet allen gelijk zijn en ieder hun verschillende behoeften hebben. Terwijl het onrechtvaardig zou zijn een bijzondere voorkeur te tonen voor een van hen, handelt een moeder die een gehandicapt kind meer geeft dan haar andere kind of kinderen niet onrechtvaardig. Haar gedrag is een voorbeeld van *ihsaan* omdat zij het gebrekkige kind door bijzondere aandacht helpt aan de vereisten van het leven te voldoen. *Ihsaan* toont derhalve Gods sympathie voor de benadeelde segmenten van de menselijke maatschappij, zoals vrouwen, kinderen, slaven, armen, zieken en minderheden.

Recht op vrijheid

Zoals eerder gesteld hecht de koran groot belang aan het bevrijden van mensen van iedere vorm van knechting. Met erkenning van de menselijke neiging tot dictatuur en despotisme stelt de koran duidelijk en nadrukkelijk in *soera* 3:79: 'Het past geen mens, dat God hem het boek en de oordeelskracht en het profeetschap geeft, en dat hij dan tot de mensen zal zeggen: "Weest dienaren van mij in plaats van God." Maar wel: "Weest [63] godgeleerden, doordat jullie het boek onderwijzen en doordat jullie het bestuderen"'.

De institutie van menselijke slavernij is uiteraard zeer belangrijk in de context van menselijke vrijheid. Slavernij was wijdverbreid in het Arabië ten tijde van de komst van de islam en vormde de basis van de Arabische economie. Niet alleen stond de koran op een rechtvaardige en menselijke behandeling van slaven²³, maar drong eveneens voortdurend aan op het vrijlaten van slaven²⁴. Door in *soera* 47:4 vast te leggen dat krijgsgevangenen moesten worden vrijgelaten ofwel door een daad van genade, ofwel tegen losgeld, schafte de koran slavernij praktisch af, aangezien 'de voornaamste bron van slaven - mannen en vrouwen - krijgsgevangenen waren'²⁵.

Hoewel de koran niet expliciet stelt dat slavernij wordt afgeschaft, volgt hieruit niet dat deze praktijk moet worden voortgezet, zeker gezien de vele manieren waarop de koran streeft naar uitbanning van dit absolute kwaad. Een Boek dat geen koning of profeet het recht geeft absolute gehoorzaamheid van een ander mens af te dwingen, kan onmogelijk slavernij in welke betekenis van het woord dan ook goedkeuren.

De belangrijkste waarborg voor persoonlijke vrijheid van een moslim ligt in het koranische bevel dat niemand anders dan God de menselijke vrijheid kan beperken²⁶ en in de uitspraak: 'Het oordeel [met betrekking tot wat goed en wat slecht is - R.H.] komt alleen God toe'²⁷. Zoals Khalid M. Ishaque, een prominent Pakistaans jurist, stelt: 'De koran verleent verantwoordelijk non-conformisme de status van een fundamenteel recht. De wetgevende noch de uitvoerende macht kunnen derhalve bij het uitoefenen van hun macht blinde gehoorzaamheid eisen [...]. Hoewel de Profeet de ontvanger van de goddelijke openbaring was, had hij de verplichting de moslims te raadplegen in openbare aangelegenheden. Wanneer Allah de Profeet aanspreekt zegt Hij: "[...] en raadpleeg hen over de behandeling van zaken. En... wanneer gij tot een besluit zijt gekomen, vertrouw dan op Allah'"²⁸.

---

²³ Bijvoorbeeld 4:36.

²⁴ Bijvoorbeeld 2:177, 4:92, 5:89; 9:60, 24:33 en 58:3.

²⁵ G.A. Parwez, *Islam: a Challenge to Religion* (Idara-e-Toeloe'-i-Islam, Lahore, 1986), p. 346.

²⁶ 42:21.

²⁷ 12:40.

²⁸ 'Islamic Law: its Ideals and Principles', in: *The Challenge of Islam* (A. Gauber, Islamic Council of Europe, Londen, 1980), p. 157.

[64] Aangezien het principe van de wederzijdse raadpleging (*sjoera*), verplicht is²⁹, behoort het tot de fundamentele rechten van een moslim, evenals tot diens verantwoordelijkheid, om aan zoveel mogelijk aspecten van het gemeenschappelijke leven deel te nemen. De verkondiging in 2:256, 'In de godsdienst is geen dwang,' garandeert vrijheid van religie en uitoefening van het geloof. Dit betekent dat volgens de leer van de koran niet-moslims die in islamitische gebieden leven de vrijheid moeten hebben om ongestoord en zonder vrees hun eigen geloofstradities te volgen. Een aantal koranpassages stelt duidelijk dat het de verantwoordelijkheid van de profeet Mohammed is om de boodschap van God over te brengen en niet om iedereen te dwingen te geloven³⁰. Het recht om vrij te kiezen in geloofszaken wordt ondubbelzinnig bevestigd door de koran³¹ die eveneens stelt dat God mensen niet zal beoordelen naar wat zij belijden maar op basis van hun geloof en juist gedrag³², zoals aangeduid door vers 2:62: 'Zij die geloven, zij die het jodendom aanhangen, de christenen en de Sabiërs die in God en de laatste dag geloven en die deugdelijk handelen, voor hen is hun loon bij hun Heer en zij hebben niets te vrezen noch zullen zij bedroefd zijn.'

De koran erkent het recht op religieuze vrijheid niet slechts in het geval van anderen die in God geloven, maar ook in het geval van niet-gelovigen (indien zij moslims niet aanvallen)³³.

In de context van het mensenrecht van de godsdienstvrijheid is de koranspreuk 'Laat er geen dwang in religie bestaan' van belang, die niet alleen van toepassing is op niet-moslims maar ook geldt voor moslims. Zij die de islam verloochenden nadat zij deze godsdienst eerst aangehangen hebben en vervolgens betrokken zijn geraakt bij 'oorlogshandelingen' tegen moslims, moeten worden behandeld als vijanden en agressors. De koran schrijft echter geen straf voor in geval van het niet belijden of de verzaking van het geloof. De beslissing met betrekking tot iemands uiteindelijke lot in het hiernamaals berust bij God.

[65] Het recht op vrijheid houdt ook het recht in om vrijelijk de waarheid te kunnen spreken. De koranische term voor waarheid is *hakk*, wat ook een van Gods belangrijkste kenmerken is. Uitkomen voor de waarheid is een recht en een verantwoordelijkheid waarvan een moslim niet mag afzien, zelfs niet in situaties van grote moeilijkheden of gevaar³⁴. Terwijl de koran gelovigen beveelt de waarheid te getuigen, wordt de samenleving ook opgedragen personen die aldus handelen niet te schaden³⁵.

Recht om kennis te verwerven

De koran legt de grootste nadruk op het belang van kennisverwerving. Dat kennis vanaf het allereerste begin deel uitmaakte van de kern van het islamitische wereldbeeld wordt aangetoond door 96:1-5, waarvan moslims geloven dat het de eerste openbaring was die de profeet Mohammed ontving.

De koran, die de retorische vraag stelt of zij zonder kennis gelijk kunnen zijn aan hen met kennis³⁶, spoort gelovigen aan te bidden voor vooruitgang in kennis³⁷. Het beroemde gebed van de Profeet was: 'Allah schenkt mij kennis van de uiteindelijke aard der dingen' en een van de bekendste tradities is: 'Zoekt kennis, al is het in China.'

---

²⁹ 42:38.

³⁰ Bijvoorbeeld: 6:107, 10:99, 16:82 en 42:48.

³¹ Bijvoorbeeld: 18:29.

³² Bijvoorbeeld: 6:108.

³³ Bijvoorbeeld: 6:108.

³⁴ 4:135.

³⁵ Soera 2: Al-Bakara. Zie ook: G.A. Parwez, 'Bunyall Haquq-e-Insaniyat' (Urdu), in: *Toeloe'-i-islam* (Lahore november 1981), pp. 34-35.

³⁶ 39:9.

³⁷ 20:114.

Vanuit koranisch perspectief is kennis een voorwaarde voor het creëren van een rechtvaardige wereld waarin daadwerkelijk vrede kan heersen. De koran benadrukt dat het van groot belang is om scholing na te streven, zelfs in tijden van oorlog³⁸.

Recht op onderhoud

Soera 11:6 toont aan dat ieder levend wezen voor zijn bestaan afhankelijk is van God. Een kernbegrip in de koran, dat de grondslag vormt van het sociaal-economische en politieke systeem van de islam, is dat het eigendom van alles niet bij één persoon ligt, maar bij God. Aangezien God de universele Schepper is, heeft ieder schepsel het recht te delen in wat God toebehoort³⁹. Dit betekent dat ieder mens recht heeft op middelen van bestaan. Zij die over economische of politieke macht [66] beschikken hebben niet het recht anderen de elementaire levensbehoeften te ontnemen door zich de hulpbronnen die God heeft geschapen ten bate van de gehele mensheid onrechtmatig toe te eigenen of te misbruiken.

Recht op werk

Volgens de leer van de koran heeft iedere man en iedere vrouw recht op werk, of dit nu bestaat uit betaalde werkzaamheden of vrijwillige diensten. De opbrengsten behoren tot degene die ervoor gewerkt heeft - ongeacht of dit een man of een vrouw is. Zoals *soera* 4:32 stelt: 'De mannen krijgen een aandeel van wat zij hebben verdiend en de vrouwen krijgen een aandeel van wat zij hebben verdiend.'

Recht op privacy

De koran erkent het recht op privacy als een mensenrecht en stelt regels voor de bescherming van het huiselijk leven van het individu tegen ongeoorloofde binnendringing van binnenuit of van buitenaf⁴⁰.

Recht op bescherming tegen laster, roddel en bespotting

De koran erkent het recht van mensen om beschermd te worden tegen smaad, sarcasme, beledigende bijnamen en kwaadsprekerij⁴¹. Ook wordt gesteld dat niemand mag worden belasterd op grond van vermeende schuld en dat zij die zich schuldig maken aan schandaal-uitlokking zwaar zullen worden gestraft in zowel deze als de volgende wereld⁴².

Recht op het ontwikkelen van esthetisch gevoel en het genieten van door God geschapen giften

Zoals Mohammed Asad stelt: 'Door te verklaren dat al het goede en het mooie tot de gelovigen behoort, veroordeelt de koran impliciet alle vormen van levensontkennend ascetisme, afkeer van de wereld en zelfkastijding'⁴³. In feite kan worden gesteld dat het recht van een persoon om zijn esthetische gevoel te [67] ontwikkelen zodat hij schoonheid in al zijn vormen kan waarderen, en het recht om te genieten van dat waarin God heeft voorzien als voedsel voor de mensheid, zijn geworteld in de levensbevestigende visie van de koran⁴⁴.

Recht om het land te verlaten in situaties van onderdrukking

---

³⁸ 9:122.

³⁹ Bijvoorbeeld: 6:165 en 67:15.

⁴⁰ Bijvoorbeeld: 24:27-28 en 58, 33:53 en 49:12.

⁴¹ 49:11-12.

⁴² Bijvoorbeeld: 24:16-19. Zie ook: 4:148-149.

⁴³ *The message of the Qu'ran*, p. 207.

⁴⁴ Bijvoorbeeld: 7:32.

Volgens de koran is een moslim in laatste instantie loyaal aan God en niet aan een bepaald gebied. Teneinde zijn profetische missie te vervullen besloot de Profeet zijn geboorteplaats Mekka te verlaten en naar Medina te trekken. Deze gebeurtenis, de *hidjra*, heeft grote historische en spirituele betekenis voor moslims die hun plaats van oorsprong moeten verlaten wanneer dat een oord van kwaad en onderdrukking wordt, waar zij hun plichten jegens God niet kunnen vervullen of geen gerechtigheid heerst⁴⁵.

Recht op 'het goede leven'

De koran verdedigt het recht van mensen om slechts 'het goede leven' te leven. Dit goede leven, samengesteld uit vele elementen, wordt mogelijk wanneer een mens in een rechtvaardige omgeving leeft. Volgens de leer van de koran is rechtvaardigheid een voorwaarde voor vrede en is vrede een voorwaarde voor menselijke ontwikkeling. In een rechtvaardige maatschappij kunnen alle eerder genoemde mensenrechten zonder problemen worden uitgeoefend. Bovendien eerbiedigt zo'n maatschappij eveneens het recht op een veilige verblijfplaats, op bescherming van persoonlijke bezittingen, op bescherming van iemands verdragen, het recht op vrije beweging, op sociale en wettelijke autonomie voor minderheden, op bescherming van heilige plaatsen en het recht van een persoon om terug te keren naar diens spirituele centrum⁴⁶.

[68] VROUWENRECHTEN: ISLAMITISCH IDEEAAL VERSUS HUIDIGE PRAKTIJK

Mannelijke moslims worden niet moe te herhalen dat de islam vrouwen meer rechten heeft gegeven dan enige andere religie. Het is zeker zo dat, indien met 'islam' wordt bedoeld 'de islam volgens de koran', de rechten die aan vrouwen verleend worden indrukwekkend zijn. Niet alleen delen vrouwen in alle algemene rechten die ik hierboven heb behandeld, ook zijn zij in de koran onderwerp van bijzondere aandacht. Basis van veel wetgeving in de koran over vraagstukken die op vrouwen betrekking hebben, vormt de erkenning dat vrouwen in de geschiedenis benadeelde individuen zijn geweest aan wie de islamitische *oemma* recht moet doen. Helaas zijn echter de opeengestapelde (joodse, christelijke, Helleense, nomadische en andere) vooroordelen die in de Arabisch-islamitische cultuur van de eerste eeuwen van de islam bestonden, de islamitische traditie binnengeslopen. Zij ondermijnen het streven van de koran naar de bevrijding van vrouwen uit hun status van andermans eigendom of van inferieure wezens, opdat ze vrij en gelijk aan mannen zullen zijn.

Hoewel in de koran vanwege de beschermende opstelling tegenover alle verworpenen en onderdrukte groepen de balans lijkt door te slaan ten gunste van vrouwen, toont een overzicht van de islamitische geschiedenis aan dat veel van zijn leringen met betrekking tot vrouwen binnen de patriarchale moslimcultuur eerder tegen dan ten gunste van vrouwen gebruikt zijn.

Voorals gevolg van de anti-vrouwenwetten die in een aantal islamitische landen onder het mom van 'islamisering' werden afgekondigd, zijn vrouwen met enige graad van opleiding en bewustzijn zich vanaf de jaren zeventig gaan realiseren dat religie gebruikt wordt als instrument van onderdrukking in plaats van als middel tot bevrijding van onrechtvaardige sociale structuren en systemen van denken en handelen. Deze [69] bewustwording komt voort uit het feit dat vrouwen het eerste doelwit vormen van dit proces van 'islamisering'.

Om de beweegredenen achter dit proces te kunnen begrijpen is het nodig zich rekenschap te geven van de ambivalente houding die de islamitische wereld tegenover de moderniteit aanneemt. De hoeders van het islamitische traditionalisme zijn zich ervan bewust dat het leven in een tijdperk van moderne technologie de overname van de wetenschappelijke

---

⁴⁵ Bijvoorbeeld: 4:97-100.

⁴⁶ In deze context kunnen verschillende koranverzen aangehaald worden, bijvoorbeeld: 2:229, 3:17 en 77, 5:1,42-48, 9:17, 17:34 en 67:15.

of rationale visie vereist, hetgeen onvermijdelijk grote veranderingen in de manier van denken en handelen met zich meebrengt. Vrouwen, geschoold of ongeschoold, die deel uitmaken van de nationale beroepsbevolking en bijdragen aan de nationale ontwikkeling, denken en gedragen zich anders dan vrouwen die geen notie hebben van hun individuele identiteit of autonomie als actief handelend persoon in een historisch wordingsproces. Zij beschouwen zichzelf slechts als werktuig in dienst en ter versterking van een patriarchaal systeem dat zij als een goddelijke institutie beschouwen.

Niet in staat om greep te krijgen op de moderniteit als geheel, maken veel islamitische samenlevingen een scherp onderscheid tussen twee aspecten daarvan. Het eerste aspect, waarnaar gewoonlijk instemmend wordt verwezen als 'modernisering', wordt gelijkgesteld aan wetenschap, technologie en een betere levensstandaard. Het tweede aspect, veelal afkeurend 'verwesterlijking' genoemd, staat gelijk aan de symbolen van de westerse massacultuur, zoals promiscuïteit, het uiteenvallen van familie en gemeenschap, sleutelkinderen en misbruik van drugs en alcohol.

Door veel moslims wordt een geëmancipeerde moslimvrouw gezien als symbool van 'verwestering' en niet van 'modernisering' (ter vergelijking: tegenwoordig gaan zowel moslimjongens als moslimmeisjes naar westerse instellingen voor hoger onderwijs; vaak wordt een jongeman die uit het Westen terugkeert als 'modern' beschouwd, maar een terugkerende [70] jonge vrouw als 'verwesterd'). De geëmancipeerde moslimvrouw lijkt immers de door traditionele samenlevingen als noodzakelijk beschouwde barrière te overschrijden tussen de privé-sfeer (dat wil zeggen binnenshuis) waar vrouwen horen en de openbare sfeer (de rest van de wereld) die tot het domein van de man behoort. Moslims neigen ertoe te geloven dat mannen en vrouwen het best gescheiden kunnen blijven in de hun toegewezen ruimten, aangezien het binnendringen van vrouwen in het domein van de mannen gezien wordt als iets dat leidt tot de versterking of zelfs vernietiging van de fundamentele orde. Volgens een populaire *hadieth* is, wanneer een man en een vrouw alleen zijn, *as-Sjaitaan* (de duivel) nabij.

GELIJK VOOR GOD, ONGELIJK OP AARDE

Vrouwen zijn het doelwit van de meest ernstige schendingen van de mensenrechten die in het algemeen binnen islamitische samenlevingen voorkomen. Moslims zeggen vol trots dat de islam het doden van vrouwelijke baby's heeft afgeschaft; dat is waar, maar vastgesteld moet worden dat een van de meest algemene misdaden in een aantal islamitische landen (bijvoorbeeld Pakistan) het doden van vrouwen door hun echtgenoot is. Dit zogenaamde 'doden uit eer' is in feite buitengewoon oneervol en wordt vaak gebruikt om andere vormen van misdaad te camoufleren.

Meisjes worden vanaf hun geboorte gediscrimineerd. Het is in islamitische samenlevingen immers nog altijd gebruikelijk een zoon als een geschenk, en een dochter als een beproeving van God te beschouwen. Hoewel het huwelijk binnen de islam een contract vormt en veronderstelt dat de contractpartners volwassen zijn, worden veel meisjes op minderjarige leeftijd uitgehuwelijkt. Ofschoon de koran streeft naar de bescherming van de rechten van de vrouw binnen het huwelijksverband⁴⁷, kunnen vrouwen geen gelijkheid met hun echtgenoot opeisen. [71] De echtgenoot wordt feitelijk beschouwd als de poort naar de hemel of naar de hel voor de vrouw: de bepaler van haar uiteindelijke lot. Dat een dergelijk idee binnen de islam kan bestaan, een religie die in theorie het idee van enige bemiddelaar tussen de gelovige en God verwerpt, is een diepe ironie en tegelijk een grote tragedie.

---

⁴⁷ Bijvoorbeeld: 2:187, 4:4 en 19, 7:189, 9:71, 24:33 en 30:21.

Hoewel de koran het idee van wat wij tegenwoordig een echtscheiding ‘zonder schuld’ noemen naar voren brengt en geen enkel negatief oordeel uitspreekt over scheiding⁴⁸, hebben islamitische samenlevingen het zowel wettelijk als door sociale straffen voor vrouwen uiterst moeilijk gemaakt om te scheiden. De koran stelt duidelijk dat de gescheiden ouders van een minderjarig kind in wederzijds overleg moeten beslissen hoe het kind moet worden opgevoed en dat zij het kind niet mogen gebruiken om elkaar te kwetsen of uit te buiten⁴⁹. Desondanks wordt vrouwen in de meeste islamitische landen zowel hun zoon (gewoonlijk als hij zeven jaar is) als hun dochter (meestal op twaalfjarige leeftijd) ontnomen. Het is moeilijk zich een daad van grotere wreedheid voor te stellen dan een moeder van haar kinderen te beroven, simpelweg omdat zij gescheiden is.

De koran bedoelde polygamie als bescherming van wezen en weduwen⁵⁰, maar moslims hebben er in de praktijk een zwaard van Damocles van gemaakt dat vrouwen voortdurend bedreigt. Hoewel de koran vrouwen het recht heeft gegeven op een erfenis na de dood van een naast familielid en ook het recht om tijdens het leven van een liefdadige beheerder andere legaten of giften te ontvangen, bestaat binnen islamitische samenlevingen een sterke afkeer van het idee om aan een vrouw bij het schenken van rijkdom de voorkeur te geven boven een man, zelfs indien haar noden of omstandigheden dit rechtvaardigen. De regelgeving in de koran met betrekking tot de kleding en het gedrag van vrouwen⁵¹ had ten doel om vrouwen in staat te stellen veilig hun dagelijks werk te doen - aangezien zij het recht hebben betaald werk te verrichten - zonder angst voor seksuele [72] belaging of intimidatie, waarvan *soera* 4:32 getuigt. Islamitische samenlevingen hebben echter veel vrouwen achter sluiers en omhulsels of gesloten deuren weggestopt onder het voorwendsel hun kuisheid te beschermen. Daarbij wordt vergeten dat volgens de koran⁵² opsluiting in huis geen normale manier van leven was voor kuis vrouwen maar een straf voor ‘onkuisheid’.

Vrouw en man, die gelijk door God geschapen zijn en gelijk voor het aangezicht van God staan, zijn zeer ongelijk geworden binnen islamitische samenlevingen. De koranische beschrijving van man en vrouw binnen het huwelijk - ‘Zij zijn bekleeding voor jullie en jullie bekleeding voor haar’ (2:187) - houdt nabijheid, wederkerigheid en gelijkheid in. De islamitische cultuur heeft echter veel, zo niet alle vrouwen gereduceerd tot marionetten, tot slaafse wezens wier enige levensdoel is aan de noden en plezieren van de man tegemoet te komen.

Bovendien heeft deze cultuur de moed en arrogantie gehad om vrouwen directe toegang tot God te verbieden. Een van de geloofsprincipes van de islam is dat iedere persoon, man of vrouw, verantwoordelijk en aansprakelijk is voor zijn of haar individuele daden. Hoe kan de echtgenoot dan de poort naar hemel of hel voor de vrouw zijn? Hoe kan hij dan bepalen wat haar in deze wereld gebeurt en ook wat haar uiteindelijke bestemming is? Deze vragen worden door steeds meer moslimvrouwen gesteld en zullen zeker een bedreiging gaan vormen voor het bestaande machtsevenwicht binnen het domein van familieverhoudingen in de meeste islamitische landen.

Vrouwenvraagstukken die gerelateerd zijn aan diverse aspecten van het persoonlijke en sociale leven liggen ten grondslag aan veel onrust in de islamitische wereld. De meeste van deze vraagstukken zijn niet nieuw; wel nieuw is de manier waarop zij tegenwoordig

---

⁴⁸ Bijvoorbeeld: 2: 231, 241.

⁴⁹ 2:233.

⁵⁰ 4:203.

⁵¹ Bijvoorbeeld 24:30-31 en 33:59.

⁵² 4:15.

bediscussieerd worden. In veel gevallen komt dit voortdurende debat voort uit de invoering van openlijk tegen [73] vrouwen gerichte wetten in een aantal islamitische landen. Sinds de jaren zeventig zijn bijvoorbeeld veel Pakistaanse vrouwen uit hun 'dogmatische slaap' geschud door de invoering van wetten als de Hoedoed-verordening (1979), de Wet van Bewijs (1984) en de Verordening van Kisas en Diyat (1990). Deze wetten hebben betrekking op de getuigenis van een vrouw in geval van haar eigen verkrachting en in financiële en andere zaken, alsmede op 'bloedgeld' voor moord op vrouwen. Zij verminderen de waarde en de status van vrouwen systematisch, welhaast mathematisch, tot ver beneden die van mannen.

De opkomst van protestgroepen van vrouwen in Pakistan was grotendeels een reactie op het besef dat conservatieve religieuze krachten vastbesloten waren vrouwen tot handelingsonbekwame objecten te reduceren.

BAANBREKENDE INTERNATIONALE VROUWENCONFERENTIES

In de context van het voortdurende debat over de rechten van moslimvrouwen in een wereldwijd perspectief zijn twee recente internationale conferenties leerzame voorbeelden. De Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling (International Conference on Population and Development, ICPD) van de Verenigde Naties, die in september 1994 in Caïro gehouden werd, vormde een buitengewoon belangrijke mijlpaal in het groeiende wereldwijde bewustzijn met betrekking tot de vraagstukken van reproductieve gezondheid die in het leven van vrouwen centraal staan.

Het historische belang van de ICPD is dat hier een aantal van de meest intieme en ingewikkelde vraagstukken met betrekking tot het leven van vrouwen en tot de menselijke seksualiteit en relaties behandeld werden die ooit op een internationaal forum besproken zijn. Een van de fundamentele kwesties die aan de conferentie van Caïro ten grondslag lag, was die van het 'eigendom [74] van het lichaam van de vrouw. De identificatie van vrouwen met het lichaam in plaats van met geest en ziel vormt een gemeenschappelijk kenmerk van het dualistische denken waarvan veel religieuze, culturele en filosofische tradities doordrenkt zijn.

Hoewel vrouwen traditioneel vereenzelvigd worden met het lichaam, werden zij ironisch genoeg echter nooit beschouwd als de 'eigenaar' van hun lichaam. De vraag wie het lichaam van vrouwen beheerst - de man, de staat, de kerk, de gemeenschap of de vrouw - is binnen patriarchale culturen nooit ten gunste van vrouwen beantwoord. Het feit dat islamitische vrouwen in Caïro het eeuwenoude traditionele standpunt hevig aanvochten, niet alleen met betrekking tot de vereenzelviging van vrouwen met het lichaam maar ook met betrekking tot de impliciete aanname dat vrouwen niet de 'eigenaar' van hun lichaam zijn, bewijst dat zij niet langer naamloos, gezichtsloos en zonder stem zijn. De ICPD heeft de weg vrijgemaakt voor de erkenning die thans wereldwijd wordt gedeeld, namelijk dat vraagstukken die schijnbaar voornamelijk betrekking hebben op het lichaam van de vrouw, zoals het gebruik van voorbehoedmiddelen of abortus, niet los kunnen worden gezien van de grotere kwestie van de algehele ontwikkeling van vrouwen als mens.

Na Caïro leek het mogelijk dat islamitische vrouwen op de Vierde Vrouwenconferentie van de Verenigde Naties die een jaar later in Huairou bij Beijing plaatsvond, in staat zouden zijn de noodzakelijke radicale stap vooruit te maken. Dit zou inhouden dat zij, die samen met mannelijke moslims door de koran benoemd zijn als de plaatsvervanger van God op aarde, zouden beginnen de betekenis en het doel van hun leven in de context van de hedendaagse wereld diepgaand te doorgronden. Hedendaagse islamitische samenlevingen en gemeenschappen worden geconfronteerd met veelsoortige uitdagingen van buitenaf en van binnenuit. Ageren tegen het westerse model van bevrijding van de mens of van de vrouw

volstond niet langer. Het werd [75] tijd voor een houding die niet louter defensief, maar actief is, en dat maakt een positieve formulering van eigen doelen en doeleinden noodzakelijk. De kernvraag waarover de deelneemsters aan de vierde vrouwenconferentie moesten nadenken was: welk model van zelfverwerkelijking kan binnen het kader van de normatieve islam worden geconstrueerd, dat rekening houdt met zowel de idealen van de koran als de realiteit van de hedendaagse islamitische wereld?

In Huairou was er evenwel overduidelijk sprake van een sterke polarisatie onder de aanwezige moslims: een scherpe tegenstelling tussen 'conservatieve' moslims die in staat waren de schijn van eenvormigheid op te houden met wat zij beschouwden als duidelijke islamitische kenmerken, en andere moslims die een verscheidenheid aan benaderingen en interpretaties van de islam vertegenwoordigden. Ook was moeiteloos zichtbaar dat de 'conservatieve' moslims veel beter georganiseerd en voorbereid waren dan de anderen. De eerste groep was niet alleen in staat zich van een uitzonderlijk aantal plaatsen te verzekeren in de werkgroepen en voor presentaties waar de meeste niet-gouvernementele organisaties er slechts weinig hadden, zij hadden ook een grote hoeveelheid religieus materiaal meegebracht dat zij gratis verspreidden. Of dit nu bereikt was door hard werken of een uitgekende strategie, of beide, de aanwezigheid en het optreden van de 'conservatieve' groepen moslims in Huairou heeft een duidelijk stempel op de conferentie gedrukt. Over het geheel was er geen sprake van een gezamenlijk of georganiseerd 'liberaal', 'progressief' of 'modernistisch' islamitisch platform met een duidelijk omschreven agenda.

Toen de conferentie in China ten einde liep, leek de hoop op een verandering van paradigma van 'reactief' naar 'pro-actief' denken die in Caïro geboren was, levend begraven te worden, net als meisjesbaby's in het voor-islamitische Arabië. Verbaasd en enigszins versuft door de terugslag in Huairou na de doorbraak in Caïro, trachtten de 'liberale' islamitische vrouwen [76] tijdens de laatste dagen van de conferentie het gevoel te overwinnen dat zij eenzame stemmen in de wildernis waren. Zij gaven een gezamenlijke reactie op de 'conservatieve' uitdaging; hun poging was echter te beperkt en kwam te laat om van grote invloed te zijn op de conferentie als geheel. De 'liberale' moslims konden echter belangrijke lering trekken uit de ervaringen van Caïro en Huairou. De allerbelangrijkste boodschap is de noodzaak om de rol van religie en cultuur binnen islamitische samenlevingen en gemeenschappen te begrijpen en de discrepantie tussen aan de ene kant de normen of idealen die verankerd zijn in de belangrijkste bronnen van de islam en anderzijds de islamitische praktijk met betrekking tot vrouwen en kwesties die vrouwen aangaan te doorgronden. Een diepgaande analyse van de contemporaine islamitische geschiedenis, en van de politieke, economische, sociale en psychologische factoren die invloed hebben gehad op de totstandkoming van het islamitisch bewustzijn, is eveneens vereist. Zowel Huairou als Caïro hebben laten zien dat degenen die hun huiswerk het best hebben gedaan, de grootste invloed hebben.

Op de ICPD en op de Vierde VN-Wereldvrouwenconferentie hebben zoveel betekenisvolle en complexe gebeurtenissen plaatsgevonden, dat historici en andere wetenschappers nog lange tijd zullen nadenken en schrijven over wat zich daar heeft afgespeeld. Intussen is het belangrijk voor ogen te houden dat Caïro en Huairou geen eindbestemming waren, maar tussenstations op een lange weg naar een betere wereld: een wereld waarin steeds meer mensen in staat zullen zijn hun menselijk potentieel te ontplooien. De conferenties zijn voorbij, maar het grotere historische proces waarvan zij onderdeel waren gaat door. De uitdaging waarvoor mensen en vooral vrouwen vandaag staan, is hoe zij individueel en als groep zo creatief en constructief mogelijk aan de totstandkoming van dit proces kunnen deelnemen.

[77] CONCLUSIE: EMPOWERMENT DOOR TERUGKEER NAAR DE GELOOFSBRONNEN

Het is momenteel dringend noodzakelijk dat vrouwen een effectieve stem krijgen in de theologische beraadslagingen en discussies over vrouwenkwesties die in grote delen van de hedendaagse islamitische wereld plaatsvinden. Sociaal en politiek activisme is ongetwijfeld nodig om in te gaan tegen de stroom van anti-vrouwenwetgeving en toenemend geweld tegen vrouwen in een aantal islamitische landen. Het is, zoals de recente geschiedenis aantoont, echter niet voldoende om wetten af te schaffen die in naam van de islam zijn opgelegd en met religieuze argumenten gelegitimeerd worden. Het lijkt erop dat dergelijke wetten tegenwoordig alleen binnen een islamitisch land kunnen worden aangevochten door te verwijzen naar betere religieuze argumenten. Om zulke argumenten te vinden is onderzoek naar de bronnen van normatieve islam noodzakelijk. Zonder dit onderzoek kan de koranische visie op een islamitische maatschappij gebaseerd op billijkheid en gerechtigheid tussen de seksen nergens in de huidige islamitische wereld in de praktijk worden gebracht.

Een factor die verantwoordelijk is voor het falen van veel ontwikkelingsprojecten - met inbegrip van gezinsplanning - in de islamitische wereld, is de houding die degenen die deze projecten opzetten aannemen tegenover religie in het algemeen. Een wijdverbreid vooroordeel onder 'ontwikkelingsexperts' - van wie de meesten een westerse, seculiere oriëntatie hebben - is dat 'het vraagstuk van ontwikkeling geen betrekking heeft op het theologisch debat maar te maken heeft met geheel andere vraagstukken'⁵³. Zelfs degenen die toegeven dat religie een factor van aandacht kan zijn in ontwikkelingsprojecten, schijnen de realiteit van de islamitische samenlevingen van nu niet te begrijpen. Binnen de context van de islamitische wereld is het essentieel in te zien dat de islam in al zijn complexiteit niet [78] slechts een van de factoren binnen ontwikkelingsvraagstukken vormt, maar de matrix is waarin alle overige factoren gegrond zijn.

De zorg om de gezondheid en ontwikkeling van vrouwen heeft op alle recente VN - conferenties - van Caïro (1994) tot de Sociale Top in Kopenhagen (1995) tot Huairou/Beijing (1995) tot de Habitat II-conferentie in Istanbul (1996) - tot resultaat gehad dat de hindernissen zijn belicht waarmee grote aantallen vrouwen in de wereld te maken hebben. De voornaamste hiervan zijn armoede, analfabetisme en gebrek aan politieke participatie. Grotendeels als gevolg van de toenemende bewustwording die de internationale conferenties teweeg hebben gebracht, worden er momenteel verschillende initiatieven genomen met als doel vrouwen in staat te stellen deze en andere sociaal-economische en politieke blokkades voor hun ontwikkeling te overwinnen.

Tot op heden is er echter onvoldoende aandacht geweest voor de aanpak van de innerlijke belemmeringen, zoals het ontbreken van het gevoel van veiligheid en integriteit, een positief zelfbeeld, eigenwaarde en mentale en morele autonomie. Terwijl het overduidelijk zeer belangrijk is vrouwen in staat te stellen externe factoren of omstandigheden als armoede en analfabetisme te veranderen, is het vanuit filosofisch en psychologisch gezichtspunt van nog groter belang hen in staat te stellen zichzelf te bevrijden van dat wat hen innerlijk ketent en kluistert. Indien een vrouw zelfbewust wordt en een gevoel van eigenwaarde verkrijgt, is zij in staat veel obstakels te overwinnen die haar ontwikkeling in de weg staan. Zolang zij echter innerlijk verscheurd en geketend is, blijft zij machteloos: zelfs wanneer zij niet arm, ongeletterd of zonder politieke stem is.

---

⁵³ Salma Sobhan, 'Political History in the Indian Subcontinent', lezing gehouden op een symposium over Vrouwen, islam en ontwikkeling, gesponsord door het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, in Den Haag (15 september 1993).

Ondanks de ernstige schade die vrouwen is toegebracht door patriarchale exegeten van religieuze teksten en opstellers van religieuze tradities en wetten, toont de theologie ook aan dat het idee van gerechtigheid ten grondslag ligt aan de grote [79] godsdiensten van deze wereld. Geïnterpreteerd vanuit een niet-patriarchaal perspectief zouden deze religies daarom even effectief kunnen worden in het verheffen en de empowerment van vrouwen als zij, historisch gezien, zijn geweest in het onderdrukken van diezelfde vrouwen. Dit geldt in het bijzonder voor de islam, een profetische religie die zich diepgaand inzet om binnen de geschiedenis en de maatschappij de wezenlijke kenmerken van God gestalte te geven, namelijk mededogen en compassie, waarheid en gerechtigheid.

Zij die hun geschiedenis niet kennen zijn voorbestemd haar te herhalen. Deze stelling kan worden verbreed door te verwijzen naar het beeld van een ontsporing. Als men in een trein reist die ontspoord raakt en zich vervolgens in de verkeerde richting beweegt, kan men niet terugkomen op het juiste spoor totdat de trein teruggaat tot het punt van ontsporing. Vrouwen in het algemeen en islamitische vrouwen in het bijzonder moeten daarom weten waar en hoe zij in theologisch en sociologisch opzicht ontspoord zijn geraakt om op het spoor terug te keren en hun geëigende plaats in de wereld terug te eisen. Daarvan kan geen sprake zijn totdat een aanzienlijk aantal vrouwen de vaardigheden bezit om de primaire bronnen van hun religieuze tradities met hun eigen ogen te beschouwen, zonder de bril van patriarchale vooropgezette meningen en vooroordelen. Het verwerven van deze vaardigheid is van fundamenteel belang om vrouwen in staat te stellen macht te verwerven en zichzelf te verwerkelijken.

Vertaling: Michiel Beker